

İslam, Hukuk Devleti Ve Piyasa Ekonomisi

İMAD-AD DEAN AHMAD*

I

Müslüman olmayan uluslardaki laiklik yanlılarıyla Müslüman uluslardaki İslamcılar arasındaki düşmanlık Türkiye'de de görülebilir. Bir farkla ki, Türkler onu uygulamadıkları zaman bile İslama duygusal olarak bağlıdırlar. Bununla beraber, laiklik yanlılarının İslamın aktüel tarihi ve İslam hukukunun özü hakkında eğitime ihtiyaçları vardır. Genel olarak Müslümanlar ise sadece siyasi-ekonomik tarih hakkında eğitime değil, fakat kendi miraslarıyla temasa geçirilmeye de ihtiyaç duymaktadırlar. Bu, 20. yüzyılda gerçekleşen değişikliklerin bir kısmının halkın İslami geçmişi ile teması sürdürmesini zorlaştırdığı Türkiye'de özellikle doğrudur.

Liberallerin bugün değer verdikleri anlamda hukuk devleti kavramını ilk önce Kadim Grekler veya Ortaçağ Hristiyanları değil İslam geliştirmiştir. Ünlü muhafazakar entelektüel M. Stanton Evans, Amerika'nın anayasacılık ve hukuk devleti mirasına bağlı

muhafazakar bir organizasyon olan Philadelphia Society'nin geçen ay Şikago'da yapılan yıllık toplantısında yaptığı konuşmada kadim Greklerin hukuk devletini bizim bugün anladığımız anlamda anlamadıklarına işaret etti. Onlara göre yönetici hukukun üstündeydi. Hukuk, bazı insanların diğerlerine empoze edecekleri kurallar bütünü olarak anlaşılıyordu. Modern zamanlarda ise hukuk kurallarının herkese, hatta kral ve parlamentoya bile, eşit olarak uygulanacaklarını düşünüyoruz. Evans bu anlayışın Ortaçağ Hristiyanlarının, Skolastiklerin bir buluşu olduğunu ileri sürdü ve kralın hukukun üstünde olmadığını söylemiş olan bir onbirinci yüzyıl skolastiğini örnek verdi.

Soru-cevap sırasında ona Ortaçağ Hristiyan Skolastiklerinin kadim Grekleri Müslüman bilginlerin tercüme ve şerhlerinden incelemiş olduklarını hatırlattım. Karanlık Çağlarda manastıra kapanmış Avrupalılar kendi miraslarıyla teması kaybetmişlerdi; Aristo'yu ve diğerlerini Arapçaya tercüme ve şerh edenler de Araplardı. Esas itibarıyla, Latince'ye çevrilen bu tercüme ve şerhlerdir ki skolastiklere bilgilerini kazandırmış ve ilham kaynağı olmuştu. Hukuk devletinin modern anlamı klasik İslam uygarlığında geliştirilmişti. Onbirinci yüzyıldan çok önce, yedin-

* Dr. İmad-ad Dean Ahmad İslami bir kamu politikaları araştırma kurumu olan the *Minaret of Freedom Institute*'ün (Özgürlük Minaresi Enstitüsü) başkanı ve *Sings in the Heavens: A Muslim Astronomer's Perspective on Religion and Science* (Gökyüzündeki İşaretler: Din ve Bilime bir Müslüman Astronomun Bakış Açısı) adlı eserin yazarıdır

ci yüzyılda Ebu Bekir *halife* olarak göreve başlarken yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "Sizin emiriniz olarak seçtiğim doğrudur... Eğer size Kur'ana ve Peygamberin sünnetine uygun bir emir verirsem bana itaat edin. Fakat size Kur'andan veya Peygamberin sünnetinden ayrılan bir emir verirsem bana itaat etmekle mükellef değilsiniz, aksine beni düzeltmeniz gerekir." Mr. Evans benim düzeltmemiz "dostane bir tashih" olarak yorumladı, ama teoride değil uygulamada hukuk devletinden söz ettiğini eklemeyi ihmal etmedi. Ona İslam uygarlığının yüzyıllar boyu hukuk devletini uyguladığını hatırlattım ve çıkmak üzere olan *İslam and the Discovery of Freedom* (İslam ve Özgürlüğün Keşfi) kitabımı tavsiye ettim.

Ebu Bekir'in mülhazası son derece önemlidir, çünkü kadim emir sistemleri ile hukuk devletine bağlı karar-alma süreci arasındaki farkın özünü tanımlamaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünü takiben, eminim ki "kumanda ekonomisi" ile "hukuka-dayanan ekonomi" arasındaki farka işaret edildiğini duymuşsunuzdur. Kadim hukuk biçimi, insanların başka insanlara emirler vermesidir. Bu kadim sistem, devletin genel olarak halka emirler verdiği Sovyetler Birliği'nde diriltildi. Hukuka dayanan bir ekonomide, tek bir kanunlar veya kurallar dizisi karar-verme sürecini yönetir ve insanlar belirli işlemlere göre oluşturulmuş emirlere göre değil, fakat genel olarak uygulanan kanunlar dahilinde kendi serbest tercihlerine istinaden hareket ederler. İslami sistem kesin olarak budur.

Ben sık sık İslamiyet hakkında bilgisi olmayan kişilerle konuştuğumda onlara, İslam hakkında hiçbir şey öğrenmeseniz bile şunu öğrenin derim: İslam'ın temel öğretisi **La ilaha illa Allah'tır**: Allah'tan başka Tanrı yoktur. Bu ilkenin doğal/ mantık sonuçları arasında en önemli olanlardan biri, bizimle Kadir-i Mutlak olan Tanrı arasında hiç bir aracı olamaz; biz doğrudan doğruya ona karşı sorumluyuz. Eğer Onun iradesine aykırı ola-

rak başka birisine itaat edersek, o zaman *şirk* işlemiş oluruz. Bu İslamda günahların en büyüğüdür; Tanrı sadece onu affetmeyeceğini söylemiştir.

Amerikalı Hristiyanların İslam tarihi hakkında bilgi sahibi olmamaları anlaşılabilir bir durumdur. Daha ilginç olan, Müslümanların kendi geçmişleriyle temaslarını yitirmiş olmalarıdır. Laik sosyalizm, Cezayir'den Bengaldeşe kadar Müslüman ülkelerin ekonomilerini Kur'anın ahlak yasalarına tümüyle aykırı politikaları kullanarak yönetmektedir. Bu konferanstaki diğer konuşmalarda Batı'nın Refah devletlerinden alınan politikaların Türk ekonomisine ne derece zarar verdiği de ele alındı. Mamafih, bu konferansta dinlediğimiz iktisatçıların analizleri olmadan bile, her turist doların 76.000 lira ve yıllık enflasyonun %100 civarında olduğu herhangi bir ülkenin -sadece altın ve gümüş gibi oldukça sabit tedavül araçlarını kullanmış olan- Muhammed Peygamberin sıkı para politikalarını izlemediğini size söyleyebilir. Müslümanlar Peygamber'den (SAV) sonra yaklaşık 400 yıl kadar bu sağlam uygulamadan ayrıldılar.

Serbest piyasaların işlemesi hukuk devletine ihtiyaç gösterir, çünkü onlar emirlerle değil fakat kanunlar çerçevesinde yapılan bireysel tercihlerle işlerler. Kur'an açıkça üretkenlikten ve serbest ticaretten yanadır. O zühdcü değildir, ama tüketimde orta yolu tavsiye eder. Sözleşme ve ticaret kuralları sadece tervic etmez, aynı zamanda onların çoğunu da fiilen gösterir. Muhammed Peygamber piyasalara inanmanın yanında, karısı Hatice gibi kendisi de hayatını ticaretle kazanmıştı. Peygamber ve Ebu Bekir dönemlerinde mülkiyet güvencesi vardı. Var olan az sayıda vergi özel olarak belirlenmiş sabit bir orandı ve müsadere edici değildi. Hileyi tanımlamak, hırsızlığı cezalandırmak ve *ribayı* geçersiz kılmak dışında ekonomiye devlet müdahalesi yoktu. Yeni fethedilen topraklardaki vergi uy-

gulamalarının (çok kere son derece düşük oranlarda) benimsenmesine ve bu geniş top- rakların yönetiminin zorunlu kıldığı bazı dü- zenlemeler yapılmasına rağmen, aynı genel model bütün raşid *halifeler* tarafından uygu- lanmıştır. Emevilerle birlikte bu modelden ay- rılmalar büyük reformcu Ömer İbni Abdüla- ziz döneminde kınanmış ve büyük ölçüde tersine çevrilmiştir.

Klasik İslam çağının yüzyılları geçtikten sonra, ilk dönem İslami öğretilerden tedrici ayrılmalar birike birike sonunda "*icthah* kapı- sının kapanması"na yolaçtı; bu da İslam huku- kunun dinamizmini kaybetmesini, hukukun durgunlaşmasını ve İslamın Batı önünde geri- lemesini çabuklaştırdı. (Müslümanlar tarafın- dan *icthah*'ın terkedilmesi ile Batı'nın, kendi- sini fiilen Rönesansa götüren hukuk devleti gibi İslami kavramları benimsemeye başlama- sının zamanı aşağı yukarı aynıydı.)

Günümüzdeki İslami harekete gelince, o yekpare bir bütün değildir. İslamın tek bir ikti- sadî veya siyasi sistem olduğunu iddia edenler böyle bir sistemin kendine özgü niteliğini ifade gösteremedikleri için, aslında kendilerini yalanlamaktadırlar. Eğer *şeriat*'ın İslami bir siyasi veya ekonomik sistemin uyması gere- ken belirli ahlaki buyruklardan oluştuğunu kabul edersek, İslam devletlerini sınırlaması gerekenin Kur'an da ifadesini bulan temel **ahlaki** ilkeler olduklarını ve İslam hukukunun yorumlarını Müslüman politikacıların dikte edemeyeceklerini anlayabiliriz. Toplumlara hakim olan sosyal kanunları da Kur'anı yara- tan aynı Tanrı yarattığı için, onlar arasında bir çatışma olduğunu düşünmek bizim anlayış ha- tamızdan başka bir şey olamaz. Ya biz Kur'anı yanlış anlamızdır ya da sosyal bilimimizi yanlış yapmışızdır. Bu gibi görünüşteki çatış- malar siyasi güç-kullanımı yoluyla değil *icthah* yoluyla çözümlenmelidir.

Burada işaret etmeliyim ki, Amerikalılar Anayasalarının devletin işlevlerinin yürütme, yargı ve yasama şeklinde birbirini dengeleyen

üç dala ayrılmasından son derece övünç du- yarlar. İslam hukukunda daha da aşırı biçimde bir güçler ayrılığı vardır. Yönetici yürütme idi. Yönetici tarafından atanmakla beraber (birçok Amerikan hakimi de Başkan tarafın- dan atanır), hakimler bağımsızdılar ve hayat- boyu mesleki güvenceleri vardı. (Keza insan- lar hangi hakime gideceklerini seçebiliyorlar- dı.) Yasama o kadar ayırdı ki, başlangıçta devletin bir unsuru değildi. Aslında, İslam, hukuk ihdasına izin vermediği için o bir yasa- ma organı bile değildi. Başka yerde işaret eti- ğimi gibi (Ahmad 1993a), İslamda hukuk bir keşif sürecidir. Tıpkı fizikçinin fiziğin kanun- larının mutlak olduklarına, icat edilmekten çok keşfedilmeyi beklediklerine inanması gibi; aynı şekilde Müslüman hukuk bilimci de şeriat'ın Tanrı tarafından yaratılmış olduğuna ve kendi rolünün onu icat etmek değil keşfet- mek ve ifadeye kavuşturmak olduğuna inanır. Onlar kanun-koyuculardan daha çok bilim adamlarına benzerler. Başlangıçta onlar yöne- ticilerden tamamen ayırdılar. Zamanla *icthah* kapısı kapandı, ulema devletin ücretli me- murları haline geldi. Gazali bu eğilime güzel eleştiriler yöneltmiştir. Onun düşüncelerinden biri; bilginlerin evlerini sık sık ziyaret eden yöneticilerin en iyi yöneticiler, hükümdarların saraylarını sık sık ziyaret eden bilginlerin ise en kötü bilginler olduğu şeklinde idi.

Demokrasi konusu çok önemlidir. De- mokrasiyi iyi yapan şey, onun ahlaki olarak üstün olması değildir. Değildir, çünkü çoğun- luk sık sık yanılır. Demokrasiyi iyi yapan, onun anlaşmazlıkları barışçı olarak çözmenin uygun bir yolu olmasıdır. Çoğunluk en sonun- da her savaşı kazanacağı için, insanların bu konuda savaşmasındansa, çoğunluğun bir lider seçmesine izin vermek pragmatik gerek- çelerle tercihe şayandır. Bu yolla hayatları ve kaynakları koruyabiliriz. Böylece, eğer çoğun- luk trafiğin yolun sol yanından değil de sağ yanından işlemlerini isterse, herkesin sağdan araba kullanmasını mecbur tutmak kamu gü-

venliğini artırır. Mamafih, bazı konular "uygunluk" (expediency) kuralına tabi değildir. Sayıca 100,000'e 1 nisbetinde olsa bile, hiçbir çoğunluğun, azınlığın Tanrı-vergisi haklarını elinden almasına izin verilmez. Bunu söylediğimiz zaman, üstün bir hukukun varlığını kabul ediyoruz demektir. Laik kişi ona "doğal hukuk" diyebilir, dindar kimse ise -eğer bir Müslüman- onu ilahi hukuk (*şeriat*) olarak adlandırabilir. Ona ne ad vererseniz verin, çoğunluğun onu geçersiz kılma hakkı yoktur.

İslamın sosyalizme kapitalizmden daha yakın olduğu iddiasına ne demeli? Bu iddia eleştirel bir incelemeye dayanamaz. Sosyalizm, her şeyden önce, üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olması olarak tanımlanır. Oysa *şeriat*'ta üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olmasını haklı gösterecek hiçbir şey yoktur. İslamla sosyalizm arasında bir benzerlik olduğunu düşündüren şey, tamamıyla, zekatın İslami bir kurum olması ve *riba*'nın İslamca yasaklanmış olmasıdır. Ne var ki, zekatın amacı zenginliğin müsadere edilmesi değil, "temizlenmesi/arıtılması"dır. Zekat biriktirilmiş zenginliğin %2.5'u oranında tespit edilmiştir. Bu oran, en yoksullara kendilerini üretken kılmamanın araçlarını sunarken, zenginliğin çoğunu en üretken olanların ellerinde bırakmaya yetecek kadar da küçüktür. Zekat hiçbir biçimde zenginliğin sınırlandırılması değildir; bireyin biriktirmiş olduğu toplam zenginlik ne kadar olursa olsun takdir edilecek zekat nispeti artmaz. Aynı zamanda o serveti geriletici de değildir, çünkü (zenginliğin) geçimlik olan kısmı zekattan muaftır.

İslamın faizi yasakladığına ilişkin hakim inanç daha meşhurdur. Bunu başka bir yerde daha ayrıntılı olarak ele aldım. Burada sadece, bu konunun tartışmalı oluşunun niçin İslamın sosyalistik olduğu anlamına gelmemesi gerektiğine ilişkin üç argümanı ana hatlarıyla belirteceğim. Kabul edelim ki, faiz yasağı kapitalizm kelimesinin Marksist anlamında anti-kapitalisttir. Bununla beraber, rant-kollama et-

kinliği yoluyla kazanılan para anlamında kapitalizmin piyasanın özü olmadığını da hatırla tutmalıyız. Piyasaların birincil işlevi bankacılık değil ticarettir.

İkincisi, iktisatçılar olarak paranın misli/bozulabilir olduğunu unutmamalıyız. Para, tanım gereği akışkandır ve aynen su gibi, kendi yoluna konmuş engellerin etrafından dolaşabilir. Faiz yasağının çoğu piyasa işlemlerine getireceği engel asgari düzeydedir, çünkü grimsiciler onu aşacak seçenekleri çok kolayca bulabilirler. Kar-paylaşma planları "İslami bankacılık" denen sistemlerde en yaygın olarak uygulanan seçeneklerdir.

Nihayet, Kur'an, hadis ve İslam hukuk literatürünün dikkatli bir incelemesi faizin her halükarda yasaklanmış olmadığını gösterir. İslam hukukçuları peşin para karşılığında indirim ve kredi karşılığında fazla-ödemenin caiz olduğunu her zaman kabul etmişlerdir. Her iktisatçı size bunun faiz olduğunu söyleyecektir. Hukukçuların yasakladıkları, sadece, tümüyle parasal ödünç vermelerdeki faizdir. Şüphesiz, satın alınan mallarda veya finanse edilen endüstride ödünç verene hisse senedi vermek suretiyle çok defa bu da aşılabilir. Fakat, başka yerde gösterdim ki (Ahmad 1993b), Müslümanlara yasaklanan *riba* tefecilikle sınırlı olmayan, her türlü fazla-ödetmedir. Kur'anda *riba*'ya istisnasız her değinilmesi hayırseverlik tartışması bağlamında yer almaktadır. Bir Müslüman için, fakir bir kimsenin çaresizliğinden yararlanarak ona fazla ödetmek günahdır. Fakat *riba* kelimesi ticaretle ilgili olarak hiç kullanılmamıştır. Aksine, Kur'anda *riba* ile ticarete bir arada temas edilen yegane ayet, *riba*'nın ticaret gibi olduğunu ileri süren kimseyi bir deliye benzeten ayettir (2:275).

İslam hiçbir anlamda kolektivist olarak görülemez. Batıdaki aşırı bireycilerden farklı olarak, İslamın aile ve cemaatlerin önemli işlevler yerine getirdikleri gerçeğini takdir ettiği ve bireyin bu kurumlara karşı olan yüküm-

lülüklerini yerine getirmesini emrettiği doğru olmakla beraber; Kur'an öncelikle bireye hitap eder ve toplumu bireyi düzeltmek suretiyle düzeltmek ister. Kur'an zor kullanmaya değil - ki onu kesin olarak yasaklamaktadır- ahlaklılığa atf yapar.

Dinleyicilere iktisadın önemini açıklamaya ihtiyaç duymuyorum. Fakat ben inanıyorum ki, tarihe yön veren ekonomi değil fakat insan ruhudur. Eğer iktisadi sistemi değiştirmek istiyorsanız, aynı zamanda insan ruhunu, maneviyatını da kullanmalısınız. İslam bize biz insanların Tanrı'nın *halifesi* (Onun yeryüzündeki vekili) olduğumuzu öğretir. Onun yarattıklarının vekilharçları/kahyaları. Müslüman için maddi dünya ilk günahın cezalandırılacağı bir yer olmayıp; ahlaki bakımdan nötr olan bu maddi dünyadan kendimiz, ailemiz, toplumumuz ve bütünüyle insanlık için iyi şeyler yaparak O'nun iradesine gönüllü olarak boyun eğmek suretiyle (Mübeccel ve Yüce) Tanrı'ya teslimiyetimizi gösterdiğimizi kanıtlayan yerdir. Bu görevi, kendi hür iradenizle iyiyi kötüye tercih etme özgürlüğü olmadan yerine getiremezsiniz. Bunun için Kur'an "Dinde zorlama yoktur" demektedir. Mülkiyet haklarımız olmadan toplumumuzun refahını artıramayız. Bundan dolayı Peygamber Veda Haccında buyurmuştur ki: "Hepiniz kardeşiniz, kardeşinizden de gönül rızasıyla size vermediği herhangi bir şeyi alamazsınız."

İslamcı liderler arasında eleştirel düşünme yeteneğine sahip ve Batı toplumunun güçlü ve zayıf yönlerine vakıf birçok kişi vardır. Laik Müslüman liberallerle İslamcılar arasında yapıcı diyaloga ihtiyaç vardır; bu sayede birinciler Doğal Hukukun dini ahlaki temeline dönecek ve ikincilere, atalarının ölü kurumlarını veya Avrupa Refah devletinin hatalarını körükörüne taklit etmek yerine, otantik bir 21. yüzyıl İslam uygarlığı geliştirmek üzere ihtiyaç duydukları aletleri vereceklerdir.

* 18-19 Mayıs 1996'da Ankara'da yapılan **Türkiye İkinci Uluslararası Liberal Düşünce Sempozyumu**'na sunulan tebliğ.

DİPNOTLAR

1. A.Ahmad 1993a, "İslam and Hayek", *Economic Affairs*, 13 (Apr.), 17.

2. A. Ahmad 1993b, "Riba and Interest: Definitions and Implications", Amerikalı Müslüman Sosyal Bilimciler'in Virginio'da yapılan 22. toplantısına (15-17 Ekim 1993) sunulan tebliğ.

II

İslamiyet ile ticaret arasındaki ilişki Batıda iyi takdir edilmemiştir. (Oysa) Muhammed Peygamber (SAV) ve karısı Hatice'nin ikisi de tüccardı ve Kur'an ticaret dilini kullanan kıssalarla doludur. (Keza) İslamın dünyada yayılmasından asıl sorumlu olanlar da askerler değil tüccarlardı.

Öte yandan, İslam uygarlığının yükselmesi iktisadi kalkınmaya ve iktisat teorisinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Murray Rothbard geçen yıl çıkan iktisat tarihinde, Skolastiklerle onaltıncı yüzyıl Salamanka okulu arasında, kadim Greklere nispetle, piyasa ekonomisinin daha iyi anlaşılması olduğuna işaret etmiştir¹. Bu okullar üzerinde Müslüman etkisi olması muhtemeldir. Skolastikler Greklerle ilgili bilgiyi Arapça çeviri ve şerhlerden tevarüs etmişlerdir. İspanyollar ise onaltıncı yüzyılda, üzerinde Mağrib üniversitelerinin bulunduğu toprakları yeni fethetmişlerdi.

Günümüzde İslam'ın yükselen dalgası, kısmen, Müslüman dünyasındaki piyasaları tahrip etmiş olan Arap sosyalizmine karşı bir tepkidir. Sekülerizmin ve sosyalizmin reddinin elele gitmiş olması şaşırtıcı olmasa gerektir. Aşağıda göstereceğimiz gibi, bir kişi hem Müslüman olup hem de girişim özgürlüğüne karşı olamaz.

Serbest piyasaya muhalefet birkaç yön-

den gelebilir. Bunun kökü özel mülkiyete ideolojik bir düşmanlıkta (sosyalizm), bizatihi maddi refahı önemsememede (zühd veya riyazet), piyasa mekanizmalarının bulunduğu yerde var olan zenginlik farklılıklarına antipati duyulmasında (iktisadi eşitlikçilik) veya komuta ekonomisinin iktisadi yararları daha iyi temin edeceğine olan yanlış inaçta (otoriterye-nizm) bulunabilir.

Sosyalizmin aksine, İslam özel mülkiyeti kutsal bir emanet olarak görür. Herşeyin sahibi olan Tanrı'dır ve O insanı kendi halifesi ve yeryüzündeki temsilcisi olarak yaratmıştır (Kur'an 2/30: "Hatırla ki Rabbin meleklele, Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım dedi..."). Herkes, bu büyük emanetin hakkıyla kullanılmasından doğrudan doğruya Kadir-i Mutlak olan Tanrı'ya karşı bireysel olarak sorumludur (36/54: "O gün hiçbir kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Siz orada ancak yaptıklarınızın karşılığını alırsınız"). Dolayısıyla, özel mülkiyet kavramının Semitik halklar arasında yerleşik olduğu Kur'an tarafından bir veri olarak alınmıştır. Kur'an mülkiyet kavramını değiştirmekten ziyade, onun yararlı ve adil kullanılmasının yollarını gösterir. Mal mülk ne israf edilmeli ne de başkalarını adil olarak kazanmış oldukları mülkiyetten yoksun bırakacak şekilde kullanılmalıdır (2/188: "Mallarımızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hakimlere (idarecilere veya mahkeme hakimlerine) vermeyin".) Bir kimse başkalarının örneğin yetimlerin mallarına emaneten tasarruf ettiği zaman, onu kendi kişisel çıkarına kullanmamalıdır (4/2 : "Yetimler, mallarını verin temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarımıza katarak (kendi malınız gibi) yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahdır"; 1/40: "Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurdu, zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."); fakat kişi birinin mülkiyetini de onu yönetmekten aciz olanlara bırakmamalıdır (1/5: "Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin; o

mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin"). Yetimler büyüdüklerinde kendi mallarının denetimi onlara verilmelidir (4/6: "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin."). Miras haklarına saygı gösterilmesi gerekir (4/33: (Erkek ve kadından) her biri için ana, baba ve akrabaların bıraktığından); hisselerini alacak olan varisler kıldık..."), kadınlar da mirastan pay alırlar (4/7: "Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır."). Kadınların mülkiyet hakları da başka meselelerde olduğu gibi, erkeklerinki kadar kutsaldır (4/32: "... Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var..."); kadınlara mal gibi muamele edilmesi yasaklanmıştır (4/19: "Ey iman edenler! Kadınlara zorla varis olmanız size helal değildir").

Peygamber Veda Haccında toplu haldeki Müslümanlara hitaben mülkiyet haklarının önemini vurgulamıştır: "Serbestçe ve gönüllü olarak verilmedikçe, bir din kardeşine ait olan hiçbir şey bir Müslümana helal değildir."². Kur'an dini inancı ne olursa olsun bütün insanların mülkiyet hakkına saygı gösterilmesini istemektedir (3/75: "Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder...").

İslam hem yoksulluk ve acı çekmeyi yücelten monastik zühdü (keşişler gibi terk-i dünya eylemeyi) hem de zenginlikten yararlanmak yerine onu biriktirmeyi takdir eden - Max Weber'in incelediği- Kalvinist tutumu onaylamaz. Yoksulluk da zenginlik de erdem kanıtları değildir. İkisi de kişinin yüksek manevi/ruhani düzene bağlılığının imtihan aracıdır. İslamın maddi dünya hakkındaki görüşü, bireyin -Tanrı'nın nimetlerini meşru yoldan kazanması ve kullanması dahil- kendi tercihleriyle Tanrı'nın iradesine inkıyadını gösteren tarafsız bir sahne gibidir. Cuma günü bile kazanç peşinde koşulabilir(62/10: "Namaz

kılınıca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütundan isteyin...")

Mamafih, zühdün onaylanmaması tüketim hazcılığına bir davetiye değildir. Her şeyde itidalli olan İslam ticaretin ve üretkenliğin önemini vurgular: "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, batıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah sizi esirgeyecektir." (4/29).

İslami sosyal düşünce ile karşılaştıklarında bazı Batılılar İslam hukukunun zorunlu hayr'ı ayrıntılı olarak işlemeden öyle etkilenebilirler ki, Muhammed'in zenginliği tesviye etme yükümlülüğü getirdiğini sanmaktadırlar. Böyle bir inancın hiç bir temeli yoktur. Aksine, Kur'an başkalarının zenginliğini kıskanmayı kerih görmektedir: "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir." (4/32)

Zorunlu bir hayr olarak zekat, ticaret araçları muaf olmak üzere, esas itibarıyla, geçim düzeyinin üstündeki biriktirilmiş zenginliğin %5'inin, nafakasını ancak temin edebilenlere verilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle, çiftçiler ve madenciler sermayelerinin belli bir yüzdesi yerine gayrisafi hasıllarının bir oranını ödemekle beraber - zekat bir gelir vergisi değil, fakat zenginliğe göre takdir edilen bir meblağdır. Gelire göre hesaplanan bir meblağ olmadığı sürece, zekat üretkenliği azaltmaz, fakat bunun yerine atıl zenginliğe karşı işler. Ayrıca, meblağ düzeyleri müsadere edici olmayıp; fakirler için net güvenlik sağlarken zenginliği hiç bir biçimde "tesviye" etmez veya zenginleri cezalandırmaz.

Nihayet, "zekat" teriminin kendisi "arınmak/temizlemek" anlamına gelen bir kökten türemiştir. Bir kişinin zenginliğinin küçük bir parçasının topluma dönüşü (getirisi) böylece zenginliğin geri kalanını, onların başlangıçtaki

eşitsizliğinden doğabilecek herhangi bir ayıp veya kusurdan temizlemektedir. Şanssızların ihtiyaçları, Tanrı'nın maddi olarak kutsadığı şeylerin üretkenliğine zarar vermeksizin karşılanmaktadır.

Kumanda ekonomisinin toplumun maddi ihtiyaçlarını daha iyi karşılayacağı safsatası Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle kesin bir gerileme yaşamıştır. Fakat Müslüman iktisatçılar kumanda ekonomisinden baştan beri hazzetmemişlerdir. Muhammed Peygamber'in ticari malların adil fiyatının belirlenmesini piyasalara bıraktığını gösteren çok sayıda gelenek vardır. Ashabından Bilal'in düşük kaliteli hurmaları yüksek kaliteli hurmalarla trampa yoluyla mübadele ettiğini öğrenmesi üzerine, ona piyasa fiyatlarından alış ve satışın trampanın doğasındaki fahiş fiyatın (riba) tehlikelelerinden kaçınmayı sağladığını söylemiştir³.

Piyasanın adil fiyatları tespit etme yeteneğine bu saygıdan umulabileceği gibi, Muhammed fiyat denetimlerinden hoşlanmıyordu ve müdahalelerini hile ve "riba" gibi pratiklerin yasaklanmasına inhisar ettirmişti. İlk Emevi halifelerinin Peygamber'in uygulamalarından ayrılmalarından sonra, ıslahatçı II. Ömer valilerine şu tavsiye ile fiyatları piyasaya bırakmalarını emretmişti: "Tanrı kendi nimetlerinin aranması için kara ve denizleri yaratmıştır. Onun için, tüccarların serbestçe seyahat etmelerine müdahale etmeyin. Onların arasına nasıl girer ve maişetlerine müdahale edersiniz?"⁴

Piyasaların İslami tahlili ondördüncü yüzyılın büyük tarihçisi İbn Haldun zamanında iktisat bilimi seviyesine ulaşmıştı. O Greklerin etkisi altında kalmış filozofların ütopyacılığını reddetmişti. Ona göre, Tanrı'nın izin verdiği politikaların en iyi sosyal politikalar olduğunun bilimsel olarak gösterilebileceği gerçeği, hem iktisadın hem de iyi hayatın kanunlarının aynı Yaratıcı'nın eseri olduğu gerçeğinin doğal bir sonucuydu. Onun kumanda ekonomisinin zararlı olduğunu anlaması, baş eseri olan **Mukaddime**'deki bölüm başlıklarından anlaşılabilir: "Hükümdarın ticari faali-

yet yapması tebasına zararlıdır ve vergi geliri-
ne darbe vurur." 5

Piyasalar tarih bakımından Muhammed'in peygamberliğinden önce gelirler. Semitik dünyada piyasalar özellikle güçlüdür. Kuzenleri Yahudiler gibi, ilk dönem Arapları da büyük ölçüde ticaretle iştigal ediyorlardı. İslamın yükselişi alışveriş ve ticaretin Arapların hayat tarzındaki merkezi yerini ne değiştirmiş ne de değiştirmeye çalışmıştı. Aksine, ticaret hukukunun tesisi, mülkiyet haklarının kadınlara teşmili, sahtekarlık ve hilenin yasaklanması, ağırlık ve ölçüler konusunda kesin standartların getirilmesinin istenmesi ve (fakirlerin ve muhtaçların durumunu iyileştirmek için daha fazla sorumluluğa çağırırken bile) mülkiyet haklarının tavizsiz biçimde savunulması esasları İslam uygarlığını dünya iktisadi sahnesinin önüne çıkarmış ve 800 yıldan fazla bir süre Müslüman dünyasını uluslararası ticaretin belirleyici gücü yapmıştır. Eğer bütün İslam dünyasındaki faal Müslümanlar siyasi pragmatizme teslim olmaktan kaçınır ve İslamın piyasadan-yana ilkelerine sıkı sarılırlarsa, yeni bir Rönesansa katkıda bulunabilirler.

* "İslam and Markets", *Religion and Liberty*, V. 6, n. 3 (May and June 1996), pp. 6-8.

DİPNOTLAR

1. Murray N. Rothbard, *An Austrian Perspective on History of Economics I: Economic Thought Before Adam Smith* (Brookfield, VT: Elgar, 1995).
2. Muhammad Husayn Haykel, *The Life of Muhammad*, İsmail R. al Faruqi, trans. (USA:North American Trust Publications, 1976).
3. Muhamman M. Khan, *Sahih Bukhari* (Medina: Crescent Publ, 1976), V. III. 506.
4. S.M. Hasan uz-Zaman *The Economic Functions of the Early Islamic State* (Karachi: International Islamic Pulushers, 1981).
5. Wali ad-Din Ibn Khaldun, *The Muqaddimah : An Introduction to History*, Franz Rosenthal, trans. (Princeton: Princeton Univ. Press, 1967).

Çevirenin Notu: Kur'an mealleri A. Özek, H. Karaman, A. Turgut, M. Çağrırcı, İ. K. Dönmez ve S. Gümüş tarafından hazırlanmış ve Türkiye Diyanet Vakfı'nca yayınlanmış olan *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*'nden aktarılmıştır. ■

Çeviren: Mustafa Erdoğan.